

Marjan Cugmas, Polona Dremelj, Tina Kogovšek,
Anuška Ferligoj, Zenel Batagelj

Socialna opora starejših, ki živijo v domačem okolju, v času prvega vala epidemije koronavirusa v Sloveniji

1 Uvod

Slovenija je hitro starajoča se družba. Pričakovana življenjska doba se podaljšuje, delež starejših od 65 let pa hitro narašča. V prihodnosti bodo te demografske spremembe, ki zahtevajo prilagoditev na različnih področjih, še izrazitejše: leta 2020 je bil delež ljudi, starih 65 let ali več, 20 % (SURs, 2021), projekcije pa kažejo, da naj bi do leta 2030 narasel na 25 % (SURs, 2018). Starejši zaradi težav, povezanih s staranjem, potrebujejo vrsto storitev in dodatne pomoči. Pomoč jim lahko nudijo formalni viri pomoči (na primer institucionalno varstvo, pomoč na domu, prostovoljstvo), zelo pomembni pa so tudi neformalni viri pomoči oziroma neformalna socialna opora sorodnikov, prijateljev in sosedov.

Pričujoči prispevek naslavlja vprašanje preskrbe starostnikov, ki živijo v domačem okolju, z različnimi vrstami neformalne socialne opore ter identifikacijo najranljivejših skupin starostnikov v smislu nezadostne socialne opore v času prvega vala epidemije koronavirusa SARS-Cov-2 v Sloveniji, torej v času popolne zaustavitve javnega življenja. Starostniki sodijo med ranljivejše skupine, saj imajo v primerjavi z drugimi prebivalci v primeru okužbe večjo verjetnost težjega poteka bolezni in v najslabšem primeru smrti (Jordan idr., 2020; Li idr., 2020; Promislow, 2020; Wu, 2020). Najpogostejša priporočila in ukrepi, ki so jih evropske države v času pandemije sprejele za zavezitev širjenja okužb in ki še posebej naslavlajo starejše, so: samoizolacija, izogibanje stikov z drugimi osebami oziroma vzdrževanje družabnih stikov na daljavo. Starostniki, katerih glavni vir socialne opore ne prihaja iz istega gospodinjstva, imajo zaradi teh omejitev težji dostop do virov socialne opore (Armitage in Nellums, 2020), kar lahko dodatno negativno vpliva na njihovo duševno (Roy idr., 2020; Tull idr., 2020; Song in Lin, 2011; Yu idr., 2020; Tull idr., 2020; Tobiasz-Adamczyk in Zawisza, 2017; Choi in Wodarski, 1996) in fizično zdravje - tudi zaradi oteženega dostopa do zdravstvene oskrbe in fizične aktivnosti (Bauer idr., 2020; Basu 2020; Falvey idr., 2020). O poslabšanju fizičnega in psihičnega stanja pri starejših poročajo tudi izvajalci socialne oskrbe na domu v Sloveniji, ki so bili v času prvega vala primorani omejiti izvajanje storitev.

Navajajo še, da so k poslabšanju duševnega počutja starejših dodatno pripomogli nekateri svojci z doslednim upoštevanjem priporočila, naj nimajo stikov v živo s svojimi ostarelimi starši (Dremelj idr., 2020).

2 Opredelitev socialne opore

Ukrepi za zajezitev širjenja okužbe s SARS-CoV-2 lahko pri starejših, ki bivajo v domačem okolju, povečajo socialno izolacijo in občutek osamljenosti. Socialna izolacija pomeni pomanjkanje odnosov z drugimi in je tesno povezana z osamljenostjo, ki pa je psihološki občutek izoliranosti, kar pomeni pomanjkanje ali odsotnost globljih in trajnejših socialnih stikov z drugimi (Ule, 1997; Roy idr., 2020). Eden od načinov merjenja socialne izolacije je opazovanje posameznikovega omrežja socialne opore.

Obstaja več opredelitev socialne opore (Weiss, 1974; Cobb, 1976; Thoits, 1982). Ena najcelovitejših je Vauxova (1988) opredelitev socialne opore kot kompleksnega pojma višjega reda, ki socialno oporo deli na tri osnovne elemente: vire socialne opore, oblike socialne opore ter posameznikovo subjektivno zaznavo oziroma oceno virov in oblik socialne opore. Te tri elemente povezuje kompleksna dinamika procesov izmenjave in komuniciranja med posameznikom in njegovim socialnim okoljem.

V literaturi obstajajo različne tipologije socialne opore (ena od bolj znanih je Weissova iz leta 1974), a zdi se, da se je sčasoma oblikoval konsenz, po katerem lahko oblike socialne opore uvrstimo v štiri večje skupine (Vaux, 1988):

- *instrumentalna (materialna) opora* se nanaša na pomoč v materialnem smislu (posojanje denarja in orodja, pomoč pri hišnih opravilih);
- *informacijska opora* se nanaša na informacije, ki jih anketiranec ponavadi potrebuje ob večji življenjski spremembi (ob selitvi, iskanju nove službe);
- *emocionalna opora* je pomoč ob večjih ali manjših življenjskih krizah (smrti bližnjega, ločitvi, težavah v družini ali na delovnem mestu) in
- *druženje*, ki predstavlja socialno oporo v obliki neformalnega občasnega druženja (izleti, obiskovanje, kino).

Socialno oporo običajno preučujemo z metodologijo analize (egocentričnih) socialnih omrežij, v katerih so vozlišča posamezniki, torej prejemniki socialne opore (ego), ter ponudniki socialne opore (alterji), povezave med egi in alterji pa so običajno vrsta socialne opore, vrsta vezi, pogostost nujenja socialne opore ipd.

Nekatere značilnosti omrežij socialne opore so lahko zelo pomembne za raziskovanje socialne opore (Vaux, 1988). Med te značilnosti sodijo velikost omrežja, moč vezi, geografska razpršenost članov omrežja in druge. Pri velikosti omrežja ter njeni povezanosti s količino in kakovostjo opore gre najverjetneje za to, da velikost sama po

sebi nanju ne vpliva, a je povezana z drugimi dejavniki (na primer različna struktura ali gostota omrežja, ki sta različni pri velikih in manjših omrežjih), ki so vezani na velikost in lahko dejansko vplivajo na oporo. Prednost velikih omrežij pred majhnimi je v večji dostopnosti virov opore ter v njihovi raznolikosti. Večje kot je omrežje, verjetneje je, da bo posameznik imel hitro na voljo nekoga, ki mu bo lahko pomagal, medtem ko je v manjšem omrežju večja verjetnost, da katerikoli član v tistem trenutku ne bo dostopen. Imeti večje omrežje pomeni tudi večjo razpršenost potencialne obremenjenosti zaradi pomoči in torej manjšo verjetnost, da bo katerikoli odnos zaradi pomoči preveč obremenjen. Večja omrežja so ponavadi redkejša, raznolikejša, vsebujejo člane z različnimi kompetencami ter so bogatejši in bolj raznolik potencialni vir pomoči (Campbell idr., 1986), ponujajo širši pogled na določen problem in možnosti njegovega reševanja.

2.1 Značilnosti socialne opore starejših

Sorodstvena pomoč in opora je v Sloveniji izjemno pomembna (Iglič, 1989, 2019; Ferligoj idr., 2002; Kogovšek idr., 2003). Raziskava iz leta 2002 (Ferligoj idr., 2002) je pokazala, da se posamezniki, ki se znajdejo v stiski (čustveni, zdravstveni, materialni ali finančni), po oporo in pomoč večinoma obrnejo na sorodstvo. Delež oseb, ki so se po oporo in pomoč obrnile na formalne vire pomoči, je bil majhen, še posebej v primeru emocionalne opore in opore v primeru bolezni. Drugi neformalni viri opore in pomoči (nesorodniki) so bili v večji meri vidni pri nujenju manjših praktičnih oblik pomoči in pri druženju. Gre za drugačno vrsto odnosov kot pri sorodniških, saj ne temeljijo na medsebojnih dolžnostih in odgovornostih, temveč na vsaj delni recipročnosti oziroma določeni meri zadovoljitve obeh vpletenih strani (Dremelj, 2007). Nizek delež posameznikov, ki se obračajo na formalne vire pomoči (zaradi nedostopnosti ali ker si tega ne želijo), pa lahko pomeni veliko obremenjenost neformalnih virov pomoči, še posebej sorodnikov, in tveganje, da posamezniki ostanejo brez potrebne pomoči.

Raziskave v tujini in Sloveniji (Wenger, 1994; Hlebec, 2004) kažejo, da ima del starostnikov relativno dobro socialno oporo, obstaja pa tudi nezanemarljiv delež starejših, pri katerih je ta opora šibka ali povsem odsotna. Wenger (1994) je identificirala pet vrst omrežij socialne opore starejših: i) *sorodstveno/družinsko omrežje*, ii) *omrežje, integrirano v lokalno okolje*, iii) *samostojno, samozadostno omrežje*, iv) *omrežje širšega bivalnega okolja* ter v) *osebe z zaprto zasebnostjo*.

Med temi vrstami omrežij sta najranljivejša tretji in peti tip, saj v primeru bolezni ali povečanih potreb po socialni opori oseba nima na voljo dovolj virov za pomoč in nujno potrebuje institucionalno oskrbo. To je posebej problematično v okoljih, kot je Slovenija, kjer je institucionalna pomoč težko dostopna (dolge čakalne vrste za

domove starejših občanov), pomoč na domu pa je od lokalne do lokalne skupnosti zelo različno dostopna tako v smislu zadostnih kadrovskih kapacitet kot finančnih subvencij občin.

Podobne tipe omrežij starejših so identificirali tudi v nedavni poljski raziskavi (Woj-szel in Politynska, 2020), kjer so bila najpogostejša družinska in lokalno integrirana omrežja, pa tudi v slovenski raziskavi iz leta 2002, v kateri je Hlebec (2004) odkrila šest vrst omrežij socialne opore starejših, primerljivih z Wenger (1994), od katerih pa so pre-vladujoča (skoraj dve tretjini) družinska omrežja neformalne socialne opore starejših.

Raziskava Nagode idr. (2006) je pokazala, da so najpomembnejši vir opore sta-rejšim v Sloveniji, posebej če gre za oporo, ki zahteva večjo angažiranost (na primer v primeru bolezni), predvsem sorodniki. Glede na socialno oporo iz različnih okolij se starejši iz ruralnega okolja po oporo v primeru bolezni pogosteje obračajo na člane ožje družine kot tisti iz urbanih okolij. Med člani ožje družine so najpomembnejši ponudniki opore otroci. Starejši iz urbanih okolij se po oporo v večji meri obračajo tudi na prijatelje. Starejši iz urbanega okolja se po emocionalno oporo najpogosteje obrnejo na partnerja, prijatelje in otroke. Pri starostnikih iz ruralnega okolja pa se emocional-na opora porazdeli na več različnih virov: partnerja, otroke, sosede, prijatelje in druge sorodnike. Starejši, ki živijo v vaških in primestnih okoljih, imajo med ponudniki opo-re večji delež sorodnikov kot tisti, ki živijo v mestu.

Pomemben okvir za razumevanje oblikovanja družbenih odnosov v splošnem in socialne opore v ožjem smislu je model konvoja družbenih odnosov (Kahn in An-tonucci, 1980; Antonucci, 2001; Ajrouch, 2005). Po njem na oblikovanje družbenih odnosov vplivajo osebne značilnosti posameznika (spol, starost, etnična pripadnost), pa tudi okoliščine, ki so za posameznika značilne v določenem trenutku življenjskega poteka (družbene vloge, norme, dolžnosti, pričakovanja, ki jih posamezniku nalaga-jo družina, skupnost in različne organizacije). Konvoji predstavljajo socialna omrežja posameznikov, ki jih tvorijo družinski člani, prijatelji in drugi posamezniki ter služijo kot viri pomoči, ko jih posameznik potrebuje.

Osnovna raziskovalna vprašanja, ki jih bomo naslovili, so:

1. Kakšne so značilnosti omrežij socialne opore starejših (velikost, sestava), ki živijo doma?
2. Kateri dejavniki (spol, starost, velikost gospodinjstva, izobrazba, vrsta naselja) vplivajo na velikost omrežja socialne opore?
3. Koliko je v času zaprtja javnega življenja posebej ranljivih – takih, ki niso na-vedli nobenega vira socialne opore, in takih, katerih viri opore so geografsko bolj oddaljeni?
4. Kateri dejavniki (spol, starost, velikost gospodinjstva, izobrazba, vrsta naselja) so povezani s pripadnostjo posebej ranljivim skupinam starejših?

3 Hipoteze

Na osnovi teorije in predhodnih raziskav so v okviru raziskovalnih vprašanj o socialni opori starejšim v času zaprtja javnega življenja v prvem valu pandemije v Sloveniji v prispevku preverjene naslednje hipoteze:

H1: Ženske imajo večja omrežja socialne opore kot moški.

Glede na osebne značilnosti posameznika, kot sta spol in starost, raziskave kažejo, da se struktura omrežij socialne opore med starejšimi moškimi in ženskami razlikuje. Ženske imajo praviloma večja in bolj raznovrstna omrežja kot moški, kar pomeni, da ženskam vsak član omrežja lahko nudi več vrst opore. Struktura omrežij moških je bolj omejena, saj omrežja pretežno sestojijo iz ene osebe, praviloma žene, ki izvaja večino opornih aktivnosti (Antonucci in Akiyama, 1987). Tudi raziskava Maclaughlin idr. (2010) je pokazala, da imajo starejši moški manjša omrežja socialne opore kot ženske.

H2: Starejši iz večjih gospodinjstev imajo večja omrežja socialne opore kot tisti iz manjših oziroma tisti, ki živijo sami.

Kot kažejo raziskave v Sloveniji in tujini (Wenger, 1994; Hlebec, 2004; Wojszel in Politynska, 2020), je del starejših dobro opremljen z viri socialne opore (posebej tisti, ki so močno povezani z družino in/ali lokalnim okoljem), bistveno bolj ranljivi pa so tisti, ki živijo le s partnerjem ali sami in/ali so njihovi viri opore geografsko oddaljeni.

H3: Starejši iz ruralnega okolja imajo večja omrežja socialne opore kot tisti iz urbanega.

Kot je pokazala raziskava Nagode idr. (2006), imajo starejši v ruralnem in urbanem okolju različna omrežja socialne opore. Razlike je mogoče pojasniti z različnim načinom bivanja starejših. Za ruralna območja so večinoma značilne večje družine, kjer skupaj živi več različnih generacij. Zato imajo starejši večji dostop do družinske opore kot starejši iz urbanega okolja, ki v večji meri živijo sami ali s partnerjem. Slednji se zaradi manjše družinske opore pogosteje obračajo na prijatelje in formalne vire pomoči.

H4: Starejši z višjo stopnjo izobrazbe imajo večja omrežja socialne opore kot tisti z nižjo stopnjo.

Velikost omrežja narašča s stopnjo izobrazbe (Fischer, 1982; Campbell, Marsden in Hurlbert, 1986; Marsden, 1987; van der Poel, 1993). Posamezniki z višjo stopnjo izobrazbe imajo praviloma bolj raznovrstna omrežja, ki so manj družinsko orientirana (McPherson idr., 2001; Wenger, 1994). Broese van Groenou in van Tilburg (v Ajrouch idr., 2005) bolj izobraženim pripisujeta boljše »kognitivne vire in veščine« (učenje, zbiranje informacij, sposobnost znajti se), ki so potrebni za vzpostavitev družbenih odnosov.

H5: Starejši v zgodnejšem starostnem obdobju imajo večja omrežja socialne opore kot starejši v kasnejših starostnih obdobjih.

Velikost omrežja upada s starostjo (Fischer, 1982; Marsden, 1987; van der Poel, 1993), posebej v višji starosti, ko začnejo ljudje postopno v večji meri »izgubljati« člane omrežja (upokojitev, smrt, fizične težave, ki omejujejo gibanje ipd.).

4 Metodologija zbiranja podatkov in opis vzorca

Podatki so bili zbrani s spletno anketo med 25. aprilom in 4. majem 2020, v času prvega vala epidemije SARS-CoV-19 v Sloveniji. Anketiranje je potekalo s pomočjo spletnega panela JazVem (www.jazvem.si) med osebami, starimi 65 let ali več. Vzorec, ki je verjetnosten in reprezentativen (glede na spol, starost in regijo) za uporabnike svetovnega spleta, vključuje starejše osebe, ki so sposobne in voljne odgovarjati na spletne ankete. Leta 2020 je po podatkih Statističnega urada RS 33 % ljudi, starih med 65 in 74 let, uporabljalo splet (Zupan, 2020).

Vsi sodelujoči so pisno izjavili, da pristajajo na sodelovanje v spletni anketi, raziskavo pa je odobrila Komisija za etiko na raziskovalnem področju na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani (št. 801-2020-045/JG).

K anketi je bilo povabljenih 957 oseb. Na povezavo do ankete je kliknilo 805 oseb, v celoti pa je anketo izpolnilo 638 oseb. Veljavnih vnosov je bilo 605.

V vzorcu so respondenti, stari med 65 in 85 let (s povprečno starostjo 70 let ter s standardnim odklonom 3,8 leta), od katerih jih je polovica starih 69 let ali manj. V vzorcu ni oseb iz domov starejših občanov, dementnih in težje bolnih. Le pet respondentov je uporabnikov formalne pomoči (na primer socialne oskrbovalke, patronažne sestre, prostovoljci Rdečega križa). Glede na spol je vzorec uravnotežen – delež moških in žensk je približno enak. Večina (77 %) respondentov je v času zbiranja podatkov živela v gospodinjstvu z dvema članoma ali več, nekaj več kot polovica (62 %) je živela v urbanem okolju. Glede na starostno strukturo vzorca je dobljena porazdelitev stopnje izobrazbe pričakovana: večina respondentov ima zaključeno štiriletno srednjo šolo (40 %) ali višjo strokovno ali višješolsko izobrazbo (19 %).

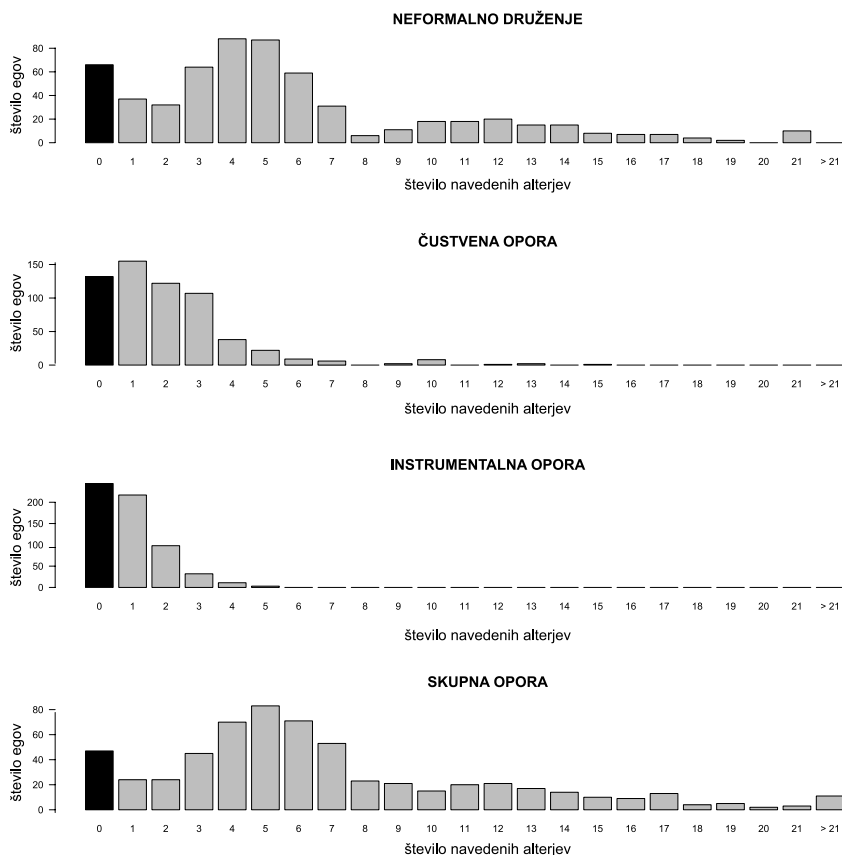
4.1 Merjenje socialne opore

Za merjenje socialne opore je bila uporabljena metodologija egocentričnih omrežij. V anketi so bili uporabljeni trije generatorji imen: neformalno druženje (»Kdo so osebe, s katerimi se družite v času omejitve gibanja? Bodisi v živo bodisi po telefonu ali prek računalnika, tablice ...«), čustvena opora (»S kom se v teh časih pogovarjate o osebnih stvareh, ki so za vas pomembne?«) in instrumentalna opora (»V času pandemije koronavirusa je priporočeno, da ne zapuščate stanovanja, da bi šli na primer po nakupih v trgovino ali po zdravila v lekarno. Na koga se v tem času obrnete za to vrsto pomoči?«).

Respondenti so lahko pri vsakem generatorju imen navedli do 21 imen. Skupno so lahko navedli do 63 različnih imen, isto ime pa so lahko navedli pri različnih generatorjih imen.

5 Rezultati

Pri vseh treh generatorjih imen je večina respondentov navedla manjše število alterjev (Slika 1). Razlike obstajajo med različnimi generatorji imen. Največ alterjev so respondenti navedli pri generatorju imen, ki se nanaša na neformalno druženje (mediana je 5 alterjev), nekoliko manj pri čustveni opori (mediana sta 2 alterja) in najmanj pri generatorju imen, ki se nanaša na instrumentalno oporo (mediana je 1 alter). S slike 1 je tudi razvidno, da razmeroma veliko respondentov za določeno vrsto socialne opore nima nikogar (črno obarvani stolpci).

Slika 1: Porazdelitev števila navedenih alterjev za različne vrste socialne opore

V splošnem so respondenti zadovoljni s pomočjo navedenih oseb (96 % respondentov je navedlo, da so zadovoljni ali zelo zadovoljni s pomočjo navedenih oseb), kar pa nujno ne pomeni, da je pomoč zadostna. Glede na vrsto vezi partner in ostali sorodniki predstavljajo zelo pomemben vir socialne opore, čeprav obstajajo razlike v povprečnih deležih navedenih posameznih vrst vezi, glede na vrsto socialne opore. Partnerji zavzemajo pomembno mesto kot viri čustvene in instrumentalne opore, prijatelji pa (poleg čustvene opore) tudi kot viri neformalnega druženja. Otroci so najpogosteje navedeni kot vir instrumentalne opore. Drugi sorodniki in vnuki so pomemben vir neformalnega druženja (Tabela 1).

Tabela 1: Povprečen delež posameznih vrst vezi glede na vrsto socialne opore ($n = 605$)

	Neformalno druženje	Čustvena opora	Instrumentalna opora	Skupna opora
partner	11	27	21	12
otrok	22	23	48	23
vnuk	9	2	3	8
drug sorodnik	21	15	12	21
prijatelj	19	21	5	19
sosed	7	5	4	6
drugo	11	7	7	11
Skupaj	100	100	100	100

5.1 Velikost osebnih omrežij socialne opore

Za preverjanje vpliva demografskih dejavnikov na obseg različnih vrst socialne opore je bila uporabljena linearna regresija z logaritmiranim številom alterjev pri posameznem generatorju imen (odvisna spremenljivka). V linearni regresiji je bilo upoštevanih 551 respondentov, in sicer zaradi manjkajočih vrednosti pri spremenljivkah velikost gospodinjstva in stopnja izobrazbe.

Vsi regresijski modeli, predstavljeni v Tabeli 3, statistično značilno pojasnjujejo število alterjev ($p < 0,05$), vendar je delež pojasnjene variance števila alterjev zelo majhen (popravljeni determinacijski koeficient je med 2 % in 3 %) pri vsaki vrsti socialne opore. Na velikost omrežij socialne opore statistično značilno (pri stopnji statistične značilnosti manj kot 5 %) vplivata spol in število članov gospodinjstva (Tabela 2). Ne glede na vrsto socialne opore ženske v povprečju navajajo več alterjev kot moški, pričakovano pa v povprečju višje število alterjev navajajo tudi respondenti, ki živijo v gospodinjstvu z več kot enim članom. Vpliv ostalih spremenljivk pri navedeni stopnji statistične značilnosti ni statistično značilen.

Tabela 2: Vpliv pojasnjevalnih spremenljivk na število alterjev za posamezno vrsto socialne opore in za skupno oporo

	Neformalno druženje (logaritmirano)			Čustvena opora (logaritmirano)			Instrumentalna opora (logaritmirano)			Skupna opora (logaritmirano)		
	B	SE	p	B	SE	p	B	SE	p	B	SE	p
konstanta	-12,10	6,50	0,06	-19,65	8,11	0,02	-20,78	9,65	0,03	-11,73	5,67	0,04
spol (ref. moški)	2,03	0,68	<0,01	3,49	0,85	<0,01	3,82	1,02	<0,01	1,91	0,60	<0,01
stopnja izobrazbe	0,38	0,28	0,17	0,57	0,35	0,10	0,28	0,41	0,50	0,34	0,24	0,16
starost	0,10	0,09	0,25	0,13	0,11	0,24	0,09	0,14	0,52	0,11	0,08	0,17
velikost gospodinjstva (ref. 1 član)	1,69	0,81	0,04	2,32	1,01	0,02	3,21	1,20	0,01	2,09	0,70	<0,01
vrsta naselja (ref. urbano)	0,22	0,68	0,75	1,28	0,85	0,13	0,22	1,01	0,82	0,14	0,59	0,82
<i>N</i>	551											
<i>SE odklonov (df = 545)</i>	7,66			9,56			11,27			6,69		
<i>F (df = 5; 545)</i>	2,68 (<i>p</i> <0,05)			4,61 (<i>p</i> <0,01)			3,57 (<i>p</i> <0,01)			3,68 (<i>p</i> <0,01)		
<i>R²</i>	0,02			0,04			0,03			0,03		
<i>Popravljen R²</i>	0,02			0,03			0,02			0,02		

5.2 Ranljive skupine z vidika lastnosti omrežij socialne opore

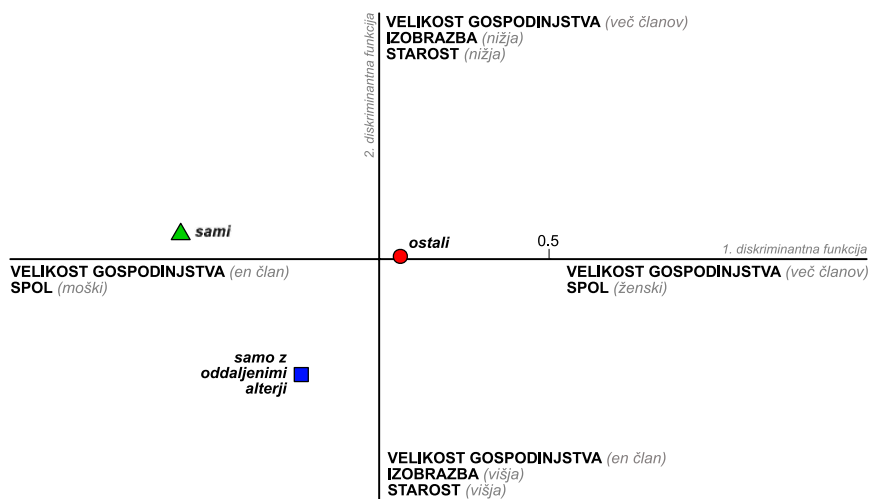
Glede na lastnosti omrežij socialne opore je mogoče opredeliti vsaj dve skupini starostnikov, ki so lahko (z vidika omrežij socialne opore) bolj ranljivi v času pandemije koronavirusa, še posebej pa v času prepovedi ali odsvetovanja gibanja med občinami.

V prvi skupini so starostniki, ki niso navedli nobenega alterja pri nobenem generatorju imen (skupina »sami«), v drugi pa tisti z vsemi navedenimi alterji iz druge občine (skupina »samo z oddaljenimi alterji«). Slednji so ranljivi predvsem z vidika nedosegljivosti instrumentalne socialne opore, pa tudi drugih vrst socialne opore, kot sta čustvena opora in druženje (ker analiziran vzorec zajema uporabnike svetovnega spleta, je mogoče domnevati, da so ti zaradi višje stopnje informacijske/računalniške pismenosti z vidika čustvene opore in druženja nekoliko manj ranljivi od splošne populacije). Starostnikov brez socialne opore je v obravnavanem vzorcu 47 (8 %), starostnikov z oddaljeno socialno oporo pa 27 (4 %).

V raziskavi Hlebec (2004), opravljeni z uporabo istih generatorjev imen, a z drugačnim načinom zbiranja podatkov (telefonsko anketiranje), je bil zaznan delež starostnikov brez neformalnih virov socialne opore nižji od 1 % ($n = 690$). Kljub različnemu načinu zbiranja podatkov gre za veliko razliko v deležu starostnikov brez virov socialne opore, ki je lahko posledica splošnih trendov v zadnjih dvajsetih letih (Iglič 2019) in ukrepov za zajezitev širjenja koronavirusa, med katere sodi tudi omejitve socialnih stikov.

Za pojasnjevanje razlik med navedenimi skupinami (brez opore, z oddaljeno oporo in ostali), glede na izbrane demografske spremenljivke, je bila uporabljena linearna diskriminantna analiza na vzorcu 551 enot. Diskriminantna spremenljivka je določena kot vsota uteženih vrednosti demografskih spremenljivk, tako da diskriminantna spremenljivka čim bolj ločuje zgoraj opredeljene skupine starostnikov.

V primeru treh skupin je mogoče oceniti dve diskriminantni funkciji. V obravnavanem primeru pri stopnji statistične značilnosti, manjši od 5 %, skupine statistično značilno ločuje prva diskriminantna spremenljivka ($Wilksova\ lambda = 0,96$; $F(10, 1088) = 2,03$; $p = 0,003$), druga pa ne ($Wilks\ Lambda = 0,99$; $F(4, 545) = 0,67$; $p = 0,62$). Prva diskriminantna funkcija ločuje med ranljivejšima skupinama ter med ostalimi. Pričakovano med skupinami najbolj ločujeta velikost gospodinjstva ter spol, pri čemer je večja verjetnost, da bo oseba pripadala ranljivi skupini, če živi sama in/ali je moškega spola (Slika 2).

Slika 2: Grafična predstavitev položaja skupin v prostoru diskriminantnih funkcij

6 Zaključek

Raziskava o socialni opori starejših v času pandemije koronavirusa naslavlja vprašanje preskrbe starostnikov z različnimi viri socialne opore ter identifikacijo posebej ranljivih skupin starostnikov z vidika pomanjkljive ali nezadostne socialne opore.

V raziskavi je sodelovalo 605 respondentov, starih 65 let ali več. Vzorec je reprezentativen glede na spolno in starostno strukturo ter glede na regijo. Skoraj nihče ni uporabnik formalnih virov pomoči. Večina respondentov je navedla vsaj en vir socialne opore pri vsaj enem generatorju imen. V splošnem so respondenti zadovoljni s pomočjo, ki jo prejmejo od navedenih virov pomoči (alterjev).

Med najranjlivejše skupine starostnikov uvrščamo tiste, ki niso navedli nobenega alterja in so torej brez virov socialne opore, ter starostnike s samo oddaljenimi alterji. Slednji so še posebej ranljivi v času omejitev gibanja z vidika dostopa do instrumentalne socialne opore, pa tudi druženja. V obravnavanem vzorcu je bila dobra desetina starostnikov s tako omejenimi viri socialne opore. Število starostnikov brez vsakršne socialne opore je bilo v času pandemije leta 2020 bistveno večje kot leta 2000, kar je lahko posledica ukrepov za zajezitev širjenja koronavirusa in z njimi povezanega omejevanja socialnih stikov v času pandemije.

Rezultati raziskave so pokazali, da na velikost omrežja in s tem boljšo dostopnost socialne opore vplivata spol in velikost gospodinjstva, s čimer smo potrdili prvo in drugo hipotezo. Ko smo analizirali skupini še posebej ranljivih starejših (tistih, ki niso navedli nobenega vira neformalne opore, in tistih z viri opore, ki živijo v drugi občini),

sta se kot pomembna dejavnika ponovno pokazala spol in velikost gospodinjstva. Manj dostopno socialno oporo imajo torej moški in/ali tisti, ki živijo sami.

Vplivi vrste naselja, starosti in izobrazbe se niso pokazali kot statistično značilni. Eden od možnih razlogov bi lahko bila specifična vzorca, saj so v raziskavi sodelovali starejši, ki so zmožni in znajo uporabljati sodobne informacijsko-komunikacijske tehnologije. Ta zmožnost in pripravljenost za sodelovanje v spletnih panelih je lahko indikator, da gre za vitalnejšo populacijo, ki je v večji meri zmožna ter bolj motivirana spopadati se z vsakodnevnimi izzivi in opravili ter vzdrževati socialne vezi. Videti je, da v tem primeru formalna izobrazba, starost in kraj bivanja ne delujejo kot pomembnejši dejavniki, ki bi lahko vplivali na dostopnost socialne opore.

S tega vidika bi v prihodnje kazalo opraviti raziskavo na splošnejši populaciji starejših, kjer bi se razlike v teh dejavnikih morda pokazale kot izrazitejše. Prav tako je možno, da bi bil delež oseb brez socialne opore v času pandemije z omejevalnimi ukrepi še višji. Za še bolj celosten uvid v socialno oporo starejših bi bilo treba kvantitativne anketne podatke dopolniti s kvalitativnimi, s katerimi bi dobili bolj poglobljen vpogled v specifične kontekste, znotraj katerih starejši prilagodijo svoje vsakodnevne življenjske strategije v nenadni nepričakovani situaciji, kot je izbruh pandemije novega koronavirusa, ter na kakšen način in s kakšnimi argumenti to storijo.

V raziskavi smo se ukvarjali s starejšo populacijo, ki živi v domačem okolju. Glede na to, da je bila v tej pandemiji izrazito bolj prizadeta starejša populacija, ki prebiva v domovih starejših občanov, bi bilo treba raziskati tudi njo. A zaradi specifične in drugačne problematike kot pri starejših v domačem okolju bi to zahtevalo posebno raziskavo z drugačnimi raziskovalnimi vprašanji in drugačno metodologijo.

Zahvala

Pričujoči prispevek je nastal v okviru programske skupine Družboslovna metodologija, statistika in informatika (P5-0168), ki jo finančno podpira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS), ter projektov European Cooperation for Statistics of Network Data Science (COSTNET) (CA15109). Avtorji se zahvaljujejo recenzentom za relevantne in konstruktivne pripombe.

Literatura

- Ajrouch, K. J. idr., Social networks among men and women: the effects of age and socioeconomic status, *The Journals of Gerontology*, Series B, Psychological Sciences and Social Sciences 60 (6), 2005, str. S311–S317.
- Antonucci, T. C., Social relations: An examination of social networks, social support, and sense of control, v: *Handbook of the psychology of Aging* (ur. Birren, J. E., Schaie, K. W.), San Diego, 2001, str. 427–453.

- Antonucci, T. C. in Akiyama, H., An Examination of Sex Differences in Social Support Among Older Men and Women, *Sex Roles* 17 (11–12), 1987, str. 737–749.
- Armitage, R. in Nellums, L. B., COVID-19 and the consequences of isolating the elderly, *The Lancet Public Health* 5 (5), 2020, str. e256.
- Basu, S., Non-communicable disease management in vulnerable patients during Covid-19, *Indian Journal of Medical Ethics* 5 (2), 2020, str. 103–105.
- Bauer, L. L. idr., Associations of exercise and social support with mental health during quarantine and social-distancing measures during the COVID-19 pandemic: A cross-sectional survey in Germany, medRxiv 1, 2020, str. 1–18.
- Campbell, K. E. idr., Social Resources and Socioeconomic Status, *Social Networks* 8, 1986, str. 97–117.
- Choi, N. G. in Wodarski, J. S., The relationship between social support and health status of elderly people: Does social support slow down physical and functional deterioration?, *Social Work Research* 20, 1996, str. 52–63.
- Cobb, S., Social Support as a Moderator of Life Stress, *Psychosomatic Medicine* 38, 1976, str. 300–314.
- Dremelj, P., Sorodstvene vezi kot vir socialne opore posameznikov, *Družboslovne razprave* 43, 2003, str. 149–170.
- Dremelj, P., Vloga družinskih medosebnih odnosov v okoliščinah pozne moderne: doktorska disertacija, Ljubljana 2007.
- Dremelj, P. idr., Priprava načrta za obvladovanje COVID-19 za izvajalce na področju socialnega varstva, končno poročilo, Ljubljana 2020.
- Dwyer, M. idr., *Factors affecting the ability of older people to live independently*, New Zealand 2000.
- Falvey, J. R. idr., The Essential Role of Home- and Community-Based Physical Therapists During the COVID-19 Pandemic, *Physical Therapy* 100 (7), 2020, str. 1058–1061.
- Ferligoj, A. idr., *Omrežja socialnih opor prebivalstva Slovenije*, Ljubljana 2002.
- Finch, J. idr., *Negotiating family responsibilities*, London, New York 1993.
- Finch, J., *Family Obligations and Social Change*, Cambridge 1989.
- Fischer, C. S., *To Dwell among Friends*, Chicago 1982.
- Flaker, V. idr., *Dolgotrajna oskrba, Očrt potreb in odgovorov nanje*, Ljubljana 2008.
- Hlebec, V., Socialna omrežja starostnikov, v: *Omrežja socialne opore prebivalstva Slovenije* (ur. Novak, M. idr.), Ljubljana 2004.
- Iglič, H., *Socialne mikrostrukture: sorodstvena in tradicionalna orientacija v iskanju socialne opore*, Ljubljana 1989.
- Iglič, H., Slovenian social support networks in a long-term perspective, 1987–2018, *Družboslovne razprave* 91, 2019, str. 7–27.
- Jordan, R. E. idr., COVID-19: risk factors for severe disease and death, *BMJ* 368, 2020, str. 1–2.
- Kahn, R. L. in Antonucci, T. C., Convoys over the life course: Attachment roles and social support, v: *Life-span development and behaviour* (ur. Batles, P. B., Brim, O.), New York 1980, str. 253–286.
- Kogovšek, T., Hlebec, V., Dremelj, P., Ferligoj, A., Omrežja socialne opore Ljubljančanov, *Družboslovne razprave* 43, 2003, str. 183–204.
- Li, X. idr., Risk factors for severity and mortality in adult COVID-19 inpatients in Wuhan, *Journal of Allergy and Clinical Immunology* 146, 2020, str. 110–118.

- Marsden, P. V., Core Discussion Networks of Americans, *American Sociological Review* 52, 1987, str. 122–131.
- McLaughlin, D. idr., Gender Differences in Social Network Size and Satisfaction in Adults in their 70s, *Journal of Health Psychology* 15 (5), 2010, str. 671–679.
- McPherson, M. idr., Birds of a Feather: Homophily in Social Networks, *Annual Review of Sociology* 27 (1), 2001, str. 415–444.
- Nagode, M. idr., Ponudniki socialne opore starostnikom v ruralnem in urbanem okolju, *Teorija in praksa* 43, 2006, str. 814–827.
- Nagode, M. idr., Strokovne podlage za nadaljnji razvoj socialne oskrbe na domu: končno poročilo, Ljubljana 2019.
- Norris, J. E. idr., *Among Generations: The Cycle of Adult Relationships*, New York 1994.
- Poel, M. G. M., Delineating Personal Support Networks, *Social Networks* 15, 1993a, str. 49–70.
- Poel, M. G. M., *Personal Networks*. Lisse 1993b.
- Pravilnik o standardih in normativih socialnovarstvenih storitev (Uradni list RS, št. 45/10, 28/11, 104/11, 111/13, 102/15, 76/17, 54/19 in 81/19), dostopno na <http://www.pisrs.si/Pisweb/pregledPredpisa?id=PRAV10060> (4. januar 2021).
- Promislow, D., A Geroscience Perspective on COVID-19 Mortality, *The journals of gerontology: Series A* 75 (9), 2020, str. e30–e33.
- Ramovš, J., *Kakovostna starost: socialna gerontologija in gerontagogika*, Ljubljana 2003.
- Roy, J. idr., COVID-19 in the geriatric population, *International Journal of Geriatric Psychiatry* 35, 2020, str. 1437–1441.
- Song, L. idr., Social support, v: *The SAGE handbook of social network analysis* (ur. Scott, J. in Carrington, P. J.), Los Angeles 2011.
- SURS, EUROPOP2018: v 2100 naj bi bilo prebivalcev Slovenije 284.000 manj kot danes, skoraj tretjina prebivalcev starejših, Projekcije prebivalstva EUROPOP2018 za Slovenijo, 2019, dostopno na <https://www.stat.si/StatWeb/News/Index/8316> (7. januar 2021).
- SURS, SiStat, 2021, dostopno na <https://pxweb.stat.si/SiStatData/pxweb/sl/Data/-/05C1006S.px/> (7. januar 2021).
- Thoits, P. A., Conceptual, Methodological and Theoretical Problems in Studying Social Support as a Buffer Against Life Stress, *Journal of Health and Social Behavior* 23, 1982, str. 145–159.
- Tobiasz-Adamczyk, B. in Zawisza, K., Urban-rural differences in social capital in relation to self-rated health and subjective well-being in older residents of six regions in Poland, *Annals of agricultural and environmental medicine* 24 (2), 2017, str. 162–170.
- Tull, M. T. idr., Psychological Outcomes Associated with Stay-at-Home Orders and the Perceived Impact of COVID-19 on Daily Life, *Psychiatry Research* 289, 2020, str. 113098.
- Ule, M., *Temelji socialne psihologije*, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana 1997.
- Vaux, A., *Social Support: Theory, Research, and Intervention*, New York 1988.
- Yu, H. idr., Coping Style, Social Support and Psychological Distress in the General Chinese Population in the Early Stages of the COVID-2019 Epidemic, *BMC Psychiatry* 20 (426), 2020, str. 1–11.
- Weiss, R. S., The Provisions of Social Relations, v: *Doing unto Others* (ur. Rubin, Z.), Englewood Cliffs 1974, str. 17–26.
- Wenger, C., *Support Networks of Older People: A Guide for Practitioners*, Bangor 1994.

- Wojszel, Z. B. in Politynska, B., The structure and functional correlates of social support networks of people in advanced old age living in chosen urban and rural areas in Poland: a cross-sectional study, *European Journal of Ageing*, 1–11. Dostopno na <https://doi.org/10.1007/s10433-020-00583-6> (16. 10. 2020).
- Wu, B., Social isolation and loneliness among older adults in the context of COVID-19: a global challenge, *Global Health Research and Policy* 5 (27), 2020, str. 1–3.
- Zupan, G., Varna uporaba interneta: aktivnosti za varovanje osebnih podatkov na internetu izvedlo 55 % 16–74-letnikov, Statistični urad Republike Slovenije, 2020, dostopno na <https://www.stat.si/StatWeb/News/Index/9258> (28. maj 2021).

Marjan Cugmas, Polona Dremelj, Tina Kogovšek,
Anuška Ferligoj, Zenel Batagelj

Socialna opora starejših, ki živijo v domačem okolju, v času prvega vala epidemije koronavirusa v Sloveniji

Ključne besede: socialna opora, starejši, SARS-CoV-2, COVID-19

Slovenija sodi med hitro starajoče se države, kar zahteva prilagoditve družbe na različnih področjih. Eno izmed njih je skrb za starejše, ki zaradi težav, povezanih s staranjem, potrebujejo vrsto storitev in pomoči. Del potrebne pomoči lahko pokrijejo formalne storitve (kot je osebna pomoč na domu), zelo pomembni pa so tudi neformalni viri socialne opore (sorodniki, prijatelji, sosedi). Raziskave kažejo, da ima del starejših razmeroma zadostno socialno oporo, obstaja pa tudi nezanemarljiv delež starejših s šibko socialno oporo ali brez virov neformalne socialne opore. Ti so lahko še posebej ranljivi v okoliščinah, kot je pandemija koronavirusa SARS-CoV-2. Tako članek naslavlja značilnosti omrežij socialne opore starejših, ki živijo doma, v času popolnega zaprtja javnega življenja v prvem valu pandemije, in sicer na podlagi podatkov, zbranih v okviru spletnega panela JazVem. Gre za verjetnostni vzorec 605 oseb, starejših od 64 let. V raziskavi so bile merjene čustvena in instrumentalna opora, opora v smislu neformalnega druženja, pa tudi elementi formalne opore in različne značilnosti omrežij. V vzorcu je bila dobra desetina starostnikov z omejenimi viri socialne opore. To so starostniki, ki niso navedli nobenega vira socialne opore, in starostniki s samo oddaljenimi viri socialne opore. Na število in dostopnost virov socialne opore v času pandemije vplivata spol in velikost gospodinjstva starostnika.

Marjan Cugmas, Polona Dremelj, Tina Kogovšek,
Anuška Ferligoj, Zenel Batagelj

The social support of older adults living at home in the first wave of the coronavirus epidemic in Slovenia

Keywords: social support, older adults, SARS-CoV-2, COVID-19

As a rapidly ageing country, Slovenia requires several societal adjustments. One is caring for older adults, who need various services and assistance due to age-related issues. These needs can be met via formal services (e.g., home care) or informal social support (e.g., relatives, friends, neighbours). Studies suggest that while some older adults have sufficient informal social support, a significant number have little or none, making them particularly vulnerable in circumstances such as the SARS-CoV-2 pandemic. This paper addresses the characteristics of informal social support for the elderly living at home during the first wave of the lockdown in Slovenia. The survey data comprise a probability sample of 605 older adults (65+) retrieved from the Jaz-Vem web panel. The survey measured various social support characteristics, such as the types of relationship with social support providers and geographical distance from them, as well as elements of formal social support. The results indicate that more than 10% of the sample had limited sources of social support, listing no providers or only geographically distant ones. In addition, the amount and accessibility of social support providers during the pandemic was found to be related to the gender and household size of the older adults.

O avtorjih in avtoricah

Marjan Cugmas, zaposlen na Fakulteti za družbene vede na Univerzi v Ljubljani, se znanstveno-raziskovalno ukvarja s preučevanjem dinamike socialnih omrežij (z vidika vpliva lokalnih omrežnih mehanizmov na razvoj globalnih omrežnih zgradb) ter delovanjem spletnih zdravstvenih skupnosti. Sodeluje pri izvajanju predmetov s področja multivariatne analize ter računsko zahtevnih metod. Marjan Cugmas, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani, Kardeljeva ploščad 5, 1000 Ljubljana, marjan.cugmas@fdv.uni-lj.si

Polona Dremelj je strokovno raziskovalna sodelavka na Inštitutu Republike Slovenije za socialno varstvo. Njena področja raziskovalnega dela so predvsem evalvacije s področja socialnega varstva in dolgotrajne oskrbe, omrežja socialne opore ranljivih skupin ter položaj oseb z invalidnostmi. Polona Dremelj, Inštitut RS za socialno varstvo, Tržaška cesta 2, 1000 Ljubljana, polona.dremelj@guest.arnes.si

Tina Kogovšek je sociologinja in redna profesorica za področje družboslovne metodologije, zaposlena na Filozofski fakulteti in Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani, kjer predava predmete s področja družboslovne metodologije in analize socialnih omrežij. Njena glavna raziskovalna področja so analiza socialnih omrežij, socialna opora in metodologija družboslovnega raziskovanja (posebej kakovost merjenja). Tina Kogovšek, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija, tina.kogovsek@ff.uni-lj.si.

Tina Kogovšek, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Kardeljeva ploščad 5, 1000 Ljubljana, Slovenija, tina.kogovsek@fdv.uni-lj.si

Anuška Ferligoj je zaslužna profesorica na Univerzi v Ljubljani. Več kot 40 let je bila profesorica za statistiko na Fakulteti za družbene vede. Vzpostavila je interdisciplinarni doktorski študijski program Statistika in magistrski program Uporabna statistika na Univerzi v Ljubljani. Je znanstvena svetnica v Laboratoriju za uporabo analize omrežij na NRU HSE v Moskvi. Njena znanstvena področja so predvsem multivariatna analiza (razvrščanje v skupine z omejitvami, večkriterijsko razvrščanje), analiza socialnih omrežij (bločno modeliranje, kvaliteta merjenja omrežij) in uporaba statističnih metod v različnih znanstvenih disciplinah. Anuška Ferligoj, Barvarska steza 9, 1000 Ljubljana, anuska.ferligoj@fdv.uni-lj.si

Zenel Batagelj je partner v družbi VALICON. Njegovo glavno raziskovalno področje je razvoj naprednih digitalnih raziskovalnih metod za boljše, hitrejšo in bolj dostopno razumevanje posameznikov za boljšo družbo. Zenel Batagelj, VALICON Ljubljana, Kopitarjeva 2, 1000 Ljubljana, zenelj.batagelj@valicon.net

About the authors

Marjan Cugmas from the Faculty of Social Sciences, University of Ljubljana, is currently studying the social network dynamics (from the perspective of how local network mechanisms influence the development of global network structures) and various other aspects of online health communities. As an assistant, he teaches courses on multivariate analysis and computationally intensive methods. Marjan Cugmas, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani, Kardeljeva ploščad 5, 1000 Ljubljana, marjan.cugmas@fdv.uni-lj.si

Polona Dremelj holds PhD in Sociology (Faculty of Social Sciences, University of Ljubljana). She is a Professional Research Fellow at the Social Protection Institute of the Republic of Slovenia. Her areas of research expertise include evaluation in the field of social policy and long-term care, social support networks of vulnerable social groups and matters concerning the position of disabled people. Polona Dremelj, Inštitut RS za socialno varstvo, Tržaška cesta 2, 1000 Ljubljana, polona.dremelj@guest.arnes.si

Tina Kogovšek is a sociologist and Full Professor of social science methodology at the Faculty of Arts and Faculty of Social Sciences at the University of Ljubljana, where she teaches courses in social science methodology and social network analysis. Her research interests include social network analysis, social support and social science methodology (especially quality of measurement). Tina Kogovšek, University of Ljubljana, Faculty of Arts, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenia, tina.kogovsek@ff.uni-lj.si. University of Ljubljana, Faculty of Social Sciences, Kardeljeva ploščad 5, 1000 Ljubljana, Slovenia, tina.kogovsek@fdv.uni-lj.si

Anuška Ferligoj is Professor Emeritus at the University of Ljubljana. She was professor of statistics at the Faculty of Social Sciences for over 40 years. She established the interdisciplinary doctoral study program in statistics and the master's program in applied statistics at the University of Ljubljana. She is the scientific supervisor at the Laboratory for Applied Network Research

at the NRU HSE in Moscow. Her scientific fields are mainly multivariate analysis (clustering with constraints, multicriteria clustering), social network analysis (blockmodeling, quality of network measurement), and the application of statistical methods in different scientific fields. Anuška Ferligoj, Barvarska steza 9, 1000 Ljubljana, anuska.ferligoj@fdv.uni-lj.si

Zenel Batagelj is partner at marketing research company VALICON. His primary research interest is development of advanced digital research methods for better, faster and more affordable human understanding for better society. Zenel Batagelj, VALICON Ljubljana, Kopitarjeva 2, 1000 Ljubljana, zenelj.batagelj@valicon.net